

AHI ZİHNİYETİ-BURJUVA ZİHNİYETİ İKİLEMİ BAĞLAMINDA AHMET TABAKOĞLU ÖRNEĞİ*

THE DILEMMA OF AKHI MENTALITY-BOURGEOIS MENTALITY: THE CASE OF AHMET TABAKOĞLU

Mehmet DİNÇASLAN** 

Öz

Ahilik, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'nde toplumsal, iktisadî ve idarî düzenin başlıca aktörlerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Ahi zihniyeti, İslâm ilkeleri ve Türk kültürü ile yoğrularak şekillenmiş ve kendine özgü bir girişimci tipolojisi oluşturmuştur. Diğer taraftan burjuvazi, içinden çıktığı Avrupa'nın sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapısı ile karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmuştur. Burjuvazi, Batı orijinli birçok yazar tarafından, Avrupa'daki sosyoekonomik gelişmenin itici gücü olarak kabul edilmiştir. Bu noktadan hareketle, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarında bir milli burjuvazi oluşumu hedeflenmiş, fakat maddî ve kültürel unsurların etkisiyle bu hedef tasarlandığı gibi vücut bulamamıştır. Ahmet Tabakoğlu, ahi zihniyetinin varlığını/etkisini söz konusu uyumsuzluğun sebeplerinden birisi olarak görmektedir. Bu makalenin amacı Tabakoğlu'nun yaklaşımını esas alarak ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti ikilemini analiz etmektir. Tabakoğlu'nun bu konudaki yazılarını temel kısıt olarak yola çıkan çalışma neticesinde, ahi zihniyetinin insan odaklı yapısı ile yenilikçi ve dinamik karakterle sivrilen burjuva zihniyeti sentezinin muhtemel faydalarına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Tabakoğlu, Ahilik, Ahi Zihniyeti, Burjuvazi, Burjuva Zihniyeti.

Abstract

Akhism stands out as one of the major institutions of the economic, social, and administrative system in the Anatolian Seljuk State and the Ottoman Empire. The Akhi mentality was shaped by Islamic principles and Turkish culture and created a unique entrepreneur typology. On the other hand, the bourgeoisie has close

* Bu çalışma taslak haliyle, VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (12/13 Aralık 2019, İstanbul) "Ahmet Tabakoğlu'nda Ahilik ve Ahi Zihniyeti" başlığı altında "sözlü" olarak sunulmuştur.

** Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, mehmetdincaslan@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8549-2627

ties with the social, political, cultural, and economical structure of Europe. It is symbolized as a driving force of socioeconomic development in Europe by many Western-origin writers. Therefore, the formation of the national bourgeoisie was aimed at the modernization policies of the Ottoman Empire, however, it did not succeed as much as expected. Ahmet Tabakoğlu asserts the existence/influence of the akhi mentality as one of the leading reasons for this failure. This paper analyzes the dilemma of the akhi and bourgeois mentalities in the light of Tabakoğlu's perspective. It is inferred that the synthesis between the bourgeois mentality symbolized with its innovative and dynamic characters and the human-oriented structure of the akhi mentality can enable a fruitful research framework.

Keywords: Ahmet Tabakoğlu, Akhism, Akhi Mentality, Bourgeoisie, Bourgeois Mentality.

1. Giriş

*“Ahmet Tabakoğlu'nun peyrevi olan
akademisyenlere selâm olsun”
Mustafa Kara (2019, s.192).*

İktisadi sistemler, genel olarak iktisadî hürriyetçilik (kapitalizm) ve iktisadî eşitlikçilik (sosyalizm) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İktisadî hürriyetçiliğin iki alt siyasasından ilki ve en temeli “iktisadî liberalizm” iken, diğeri iktisadî korumacılıktır (Sayar, 2006, s.151). Öte yandan Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi (1990), SSCB'nin dağılması (1991) ve Çin'in bir tür sosyalizm ve piyasa ekonomisi sentezini hayata geçirmesi ile iktisadî eşitlikçiliğin devletler düzeyinde uygulanışı büyük ölçüde zayıflamıştır. Dolayısıyla iktisadî sistemler, küreselleşme olgusu ile birlikte kapitalizmin söz konusu iki alt siyasası arasında salınım göstermeye devam etmektedir. Bununla birlikte, iktisadî düzlemde iktisadî liberalizmin ve siyasî düzlemde ise demokratik-parlamentar rejimlerin dünya sathında, gerek içsel unsurların tetiklemesi gerekse de dışsal baskıların ve şokların tesiriyle tatbik edilme zemininin arttığı gözlemlenmektedir. Fakat idealize edilen bu sistemin (liberalizm/neoliberalizm) iktisadî gelişme yolunda olumlu katkıları olmakla beraber; iktisadî, siyasî ve toplumsal buhranların şiddetini artırdığı da dikkat çekmektedir. Nitekim 2008 Küresel Krizin devam edegelen olumsuz etkileri ve içinde bulunduğumuz Covid-19 salgınının çok boyutlu yansımaları, bu vaziyetin somutlaşmış örnekleri olarak öne çıkmaktadır.

Bu noktada, söz konusu buhranların aşılması yolunda, “evrensel” olarak genel kabul gören bilimsel birikimin yanına “yerel” katkıların eklenmesi ve/veya açıklama gücü zayıflayan “evrensel” ilkelere “görelilik” (izafilik) çerçevesinden yerel eleştiri oklarının yöneltilmesiyle daha sağlıklı bir yaklaşım sergileneceği açıktır. Bir başka deyişle, insan-madde ilişkisindeki “açıklayıcı” normların realiteyi açıklama gücü zayıfladığında, tarihsel-kurumsal araştırmalara açılarak insan-insan ilişkisinin “anlamaya dayalı” araştırmaları birbirini tamamlayıcı bir işlev görebilir. Bu çerçeveye birebir uymasa da, Keynes'in iktisadî dengenin önemli bir unsuru olan “tam istihdam” ilkesinin tıkanıp, işsizlik sorununun baş gösterdiği bir ortamda, çözüm yolu bulabilme adına merkantilist düşünürlerden istifa etme çabalarının dikkate değer olduğunu söylemek mümkündür.

Benzer bir biçimde sözü edilen buhranların şiddetlendiği bir ortamda, yerel bir unsur olarak “ahilik” birikiminden faydalanılabilir mi? Anadolu Selçuklu Devleti döneminde temelleri atılan ve Osmanlı Devleti’nin iktisadî, idarî ve toplumsal düzeninin temel yapıtaşlarından birisi olan ahilik, günümüz buhranlarının etkilerini gidermede ne ölçüde katkı sağlayabilir? Gelenekçi anlayışla faaliyetini sürdüren, küçük üreticiliği önemseyen, ihtiyaca dayalı üretimi esas alan ve âdil gelir dağılımına özen gösteren “ahilik” kurumu, Avrupada burjuvazi içerisinde yenilikçi, dinamik ve yayılmacı (sömürgeci) vasıflarıyla sivrilerek öne çıkan sermayedar ve girişimci zümrelere karşı etkili bir duruş sergileyebilmiş midir? Başta askerî alan olmak üzere iktisadî, siyasî ve toplumsal düzlemlerde gün yüzüne çıkan sorunlar, modernleşme faaliyetleriyle bunlara çözüm yolları aranması ve bu uğurda millî burjuvazi oluşturma çabaları, son soruya olumlu bir cevap verebilme ihtimalini zorlaştırmaktadır. Ayrıca millî burjuvazi oluşturma hedefleri ile Batı orijinli burjuva zihniyeti arasında bir uyum tesis edilebilmiş midir? Kadim bir kurum olarak ahilik, zihniyet ve ilkeleriyle söz konusu uyumun neresinde yer almaktadır? Temelinde “ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti” biçiminde bir ayrıma işaret eden bu durum, Türk iktisat düşüncesinin bir açmazı olarak dikkat çekmektedir.

Makalenin temel meselelerini bu şekilde belirledikten sonra, özellikle bu konu üzerine eğilen bir iktisat tarihçisi-düşünürü örneği tespit ederek kapsamı daraltmak gerekmektedir. Bu bağlamda “Ahmet Tabakoğlu”, söz konusu açmazı “medeniyet tasavvuru” ölçütüne vurarak “insan – zihniyet – sistemler” kıstası ile tahlil etmesi açısından öne çıkmaktadır. *Tabakoğlu*, Türkiye’de ahiliği gerek kurumsal ve tarihî düzlemde ele alan gerekse de karşı kutba koyduğu burjuva zihniyeti ve kapitalistleşme serüveni doğrultusunda yazılar kaleme alan bir iktisat tarihçisidir. Bu doğrultuda makalenin kapsamı da *Tabakoğlu*’nun ahilik ve ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti ayrımını konu edinen yazıları ele alınarak daraltılmıştır. Dolayısıyla *Tabakoğlu*’nun İslâm İktisadî, İstanbul Tarihi ve Maliye Tarihi temalı çalışmaları analiz dışında bırakılmıştır. Çalışmada ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti ikilemini *Tabakoğlu*’nun perspektifinden değerlendirmek amaçlanmıştır. Ahilik ile ilgili literatürün genişliği araştırmacıların malumudur. Bu sebeple, makalede literatürdeki eserlerin bir kısmına atıfta bulunulmaması, kasıtlı bir tercihten ziyade, çalışmanın kapsamından kaynaklanmaktadır.

Bahsedilen kapsam ve amaç doğrultusunda kaleme alınan makale, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ahilik kurumunun tarihsel kökenleri, özellikleri ve dönüşümü ana hatlarıyla sunulmuştur. İkinci bölümde, burjuva ve burjuvazi kavramlarının kökenine ve temel vasıflarına öz olarak temasta bulunulmuştur. Üçüncü bölümde ise *Tabakoğlu*’nun ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti ikilemine yaklaşımı, kapitalistleşme sürecinde millî burjuvazinin arzulan biçimde oluşmayışı ve ahilik kurumunun günümüz buhranlarına hangi boyutlarıyla katkı sağlayabileceği hususları incelenmiştir. Sonuç kısmında ise *Tabakoğlu*’nun söz konusu ikilemden hareketle ileri sürdüğü tezlerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Ahilik Kurumu: Kökeni, İşlevleri ve Özellikleri

Bu başlık altında ahiliğin kavramsal kökeni, tarihsel değişimi, özellikleri ve esnaf teşkilâtının bozulma nedenleri, Tabakoğlu'nun yaklaşım tarzına ağırlık verilerek tahlil edilmiştir. Bu bağlamda, Ahiliğin kelime kökeninin açıklanması öncelik arz etmektedir. Ahilik, Arapça "kardeşim" anlamına gelen "ahi" kelimesinden türeyen bir kavramdır. Bunun Türkçedeki "akı" (cömert) kelimesinden türediğini ileri sürenler de bulunmaktadır.¹ Bu teşkilatın Anadolu'daki kuruluş öyküsünde "fütüvvet" kurumunun önemli katkısı vardır (Kazıcı, 1988, s.540).

Anadolu'daki ahiliğin kökenini açıklayabilmek için řu dört aşamanın izahına ihtiyaç bulunmaktadır. İlk aşama, eski Arap toplumunda "fütüvvet" kavramının kökeni olan "feta" kavramı ile belirmektedir. Kavram, bu devrede henüz İslâmî bir içerikten yoksun olup "genç, yiğit, delikanlı, cömert" gibi anlamlara gelmektedir. Bu hâliyle hiç şüphesiz kişiye özgü bir tipolojiyi yansıtmakta olup, toplumun genelini bağlayan ve/veya bir kurumsal karşılığı olan bir yapıdan uzaktır. İkinci aşamada, Emeviler döneminde genişleyen topraklar farklı kültürlerle temasa zemin hazırlamış ve bu devrede görülen toplumsal değişmeler birtakım buhranlara yol açmıştır. Bu gelişmeler karşısında "fityan" (yiğit, mert ve cömert kimseler) denilen gruplar belirmeye başlasa da, Abbasiler döneminde asıl kimliğine kavuştuğu belirtilmiştir. Bu aşamada fityanın henüz sūfi vasıfları ve iktisadî işlevleri yoktur (Ocak, 1996, s.261).

Üçüncü aşamada ise fityan grupları, 9. yy. itibariyle ortaya çıkan tasavvuf akımları ile aynı hedefte bulunmuş ve eklemlenmiştir. Bu noktada "fütüvvetin" göçebe Arap toplumundan ziyade, şehir kültürünün etkili olduğu İran ve Irak coğrafyasında yeşerdiği belirtilmiştir. Tasavvufi akımlardan Melamilik ile iç içe geçerek iktisadî bir nitelik kazanmıştır. Böylelikle "dinî esaslara bağlı meslek birlikleri" niteliğindeki fütüvvetin kurumlaşma süreci başlamıştır. Dördüncü aşamada Abbasî halifesi Nâsır-Lidînillâh (1180-1225) döneminde, fütüvvet kurumunun zaman zaman siyasî otoriteyi tehdit eden bir unsur olmaktan çıkarılıp resmî bir kurum hâline getirildiği ve halifeye siyasî destek sağlayan bir yapıya kavuşturulduğu dile getirilmiştir. Halife Nâsır, bu aşamada, diğer Müslüman hükümdarlara da elçiler göndererek fütüvvet teşkilatına girmeye dâvet etmiş, böylelikle manevi otoritesini pekiştirmeyi hedeflemiştir (Ocak, 1996, ss.261-262).

Bu doğrultuda Anadolu Selçuklu Devleti ile de I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1205-1211), I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubad (1219-1236) dönemlerinde "Şehâbeddin es-Sühreverdi, Evhâdüddin-i Kirmânî, Muhyiddin İbn-ül Arabî ve Nâsirüddin Mahmud-el Hôyi (Ahi Evran, 1171-1261)" gibi zevat vasıtasıyla temaslar kurulmuş ve ahiliğin temeli atılmıştır. Ahi Evran'ın Anadolu'da ahiliğin kurucusu olduğu bilinmektedir. I. Alâeddin Keykubad'ın destek ve yardımları doğrultusunda Ahi Evran'ın ve ahiliğin iki esaslı katkısı olmuştur. Bunlardan ilki, İslâmî-tasavvufi düşünce temelinde tekke ve zaviyelerde şeyh-mürît ilişkilerinin düzenlenmesidir. İkinci nokta ise işyerlerinde usta, kalfa ve çırak arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ile iktisadî hayata işlerlik kazandırmaktır (Kazıcı, 1988, s.540).

1 Tabakoğlu (2005a, s.342) da bu teze sıcak yaklaşmaktadır.

Bir başka yönüyle ahilik, fütüvvet kurumunun eski Türk ve İran geleneklerinden beslenerek Anadolu'da şekillenen bir uzantısıdır. Bu bağlamda özellikle derici (debbâğ) esnaf öncülüğünde Anadolu'nun iktisadî hayatına kurumsal bir düzen kazandırmada etkili oldukları söylenebilir. İktisadî faaliyetlerinin dışında, Moğollarla silahlı mücadelede bulunmaları ve otorite boşluğunun belirlediği geçiş dönemlerinde geçici olarak idarî sorumluluklar üstlenmelerinin de altı çizilmesi gerekmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkili olan kesimlerden birisi olduğu dile getirilmektedir. Şöyle ki, II. Mehmed dâhil ilk Osmanlı sultanlarının ahiliğe mensup oldukları ve ilk Osmanlı vezirlerinin çoğunun da ahi önderleri ve şeyhleri olduğu belirtilmektedir. Bu özellikler dışında Tabakoğlu, ahilerin yaşam biçimleri ve iktisadî pratikleri noktasında özellikle Kuzey Afrikalı seyyah İbn Battûta (1304-1368)'nın ahiler ile ilgili anlattıklarını esas almaktadır. Bu kapsamda ahilerin; fütüvvet ilkeleri, tasavvufî yaşam ve esnaflık ile yakından ilgili olduklarını ve ahi birliklerinin şehirlerde ve köylerde örgütlenen zanaat ve ziraat ehlinde oluştuğunu ifade etmiştir (Tabakoğlu, 2005a, s.6).

Diğer taraftan Osmanlı'da fütüvvet-ahilik etkileşimi bağlamında esnaf teşkilatına giriş, “şerbet içmek (şürb), şed (kuşak) kuşanmak ve şalvar giymek” gibi merasim kurallarına göre gerçekleşmiştir. İlerleyen dönemlerde şed yerine peştamal tercih edilmiş ve ustalara takılmaya başlanmıştır. Çıraklık, kalfalık ve ustalık biçiminde sıralanan düzende yükselebilmek için ehliyet ve liyakat esastır. Bu esaslar üzerine esnaflığa giren genç için meslekte “uzmanlaşma” ve “zaman” faktörleri, yükselme ve ayrı dükkân açmanın temel koşullarıdır. Ayrıca esnaf ve dükkân sayısı, iş âletleri ve tezgâh adedi sınırlandırılmış, dahası, müşterileri bile belirlenmeye çalışılmıştır. Böylelikle “ihtiyaca göre üretim anlayışı” doğrultusunda esnaf ve tüccarın işsiz kalmaması ve arz fazlasından kaynaklanan buhranların önlenmesi hedeflenmiştir (Tabakoğlu, 2005a, s.356).

Genç (2014, ss.290-291) de, Osmanlı'da esnafın küçük birimler hâlinde işbölümü ve uzmanlaşma anlayışı doğrultusunda teşkilatlandığını belirtmiş, bununla birlikte söz konusu birimlerin başka şehirlerdeki benzerleri ile herhangi bir üst kuruluştaki toplanmadığını vurgulamıştır. Ayrıca aynı şehirdeki esnaf gruplarının aralarında da sıkı bir bağ bulunmadığını kaydetmiştir. Bununla beraber Genç, bu durumların bilinen tek istisnasının “derici esnafı” arasındaki bölgesel ve ülke düzeyindeki zayıf da olsa sürdürülen bağ olduğuna dikkat çekmiştir.

Ahiliği önemli kılan bir diğer husus, Osmanlı-Türk toplumunun iktisat-din ilişkisi çerçevesinde tahlil edilmesinde başvurulacak temel kurumların başında gelmesidir. Bu doğrultuda Tabakoğlu (2005b, s.45), tasavvuf-iktisat ilişkisinin somut örneği olarak “fütüvvet ve ahilik” kurumlarına dikkat çekmiştir. Bunların farklı zamanlarda ve mekânlarda görülebilen, gençlerin beraberlik ve grup oluşturma ihtiyacından kaynaklanıp gelişen kurumlar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Tabakoğlu (2005b, s.86), İslâm esnaf birliklerinde görünürdeki birtakım farklılıklara rağmen ortak bir vasfın hâkim olduğuna dikkat çekmiştir. Bu vasıf, günlük işlerle fazlaca meşgul olma durumunda kalan kimselere “fütüvvet” ülküsü şeklinde basit ve kolay anlaşılabilir bir içerikle sunulan “tasavvuf”tur. Bu da toplumun her bir ferdi Kur'an ahlâkı ile ahlâklandırmayı hedefleyen bir anlayışı yansıtmaktadır. Böylelikle geniş kitlelere inebilme imkânı sağlanmıştır. Tabakoğlu (2005a, s.479)'na göre fütüvvet-tasavvuf eklemlenmesi neticesinde beliren fert tipi, yiğitlik ve cömertlik vasıflarıyla sivirilmektedir. Burada

cömertliğin nasıl elde edileceği önem arz etmektedir. Meslek sahibi olma, kimseye yük olmama bunun için gereklidir. Fakat bu eliaçıklığı mayalayan bir yeterlik şartı vardır ki, o da tasavvufur.

Şeker (2011, ss.100-107), fütüvvet-tasavvuf eklemeleşmesi çerçevesinde genel anlamda insanları, hususiyle de ahileri ilgilendiren ahlâkî ilkelere (normlara) dikkat çekmiştir. Bu kapsamda “*helâl kazanç için çalışmak, ilim sâhibi olmak, edepli olmak, güzel ahlâk sâhibi olmak, yalan söylememek, halka yemek yedirmek, çarşı-pazar âdâbına uymak, alışveriş âdâbına uymak ve bir meslek sâhibi olmak*” söz konusu ilkelerden bazılarıdır.

Osmanlı Devleti’nde bahsedilen ahlâkî normların dışına çıkılarak sosyoekonomik düzenin ve bunun önemli bir unsuru olan esnaf teşkilatının bozulması meselesinin de önem taşıdığını belirtmek gerekmektedir. Bu hususta Tabakoğlu (2005b, s.82), Osmanlı Devleti’nin siyasî, askerî ve coğrafi olarak en ileri noktalara ulaştığı 16. yy’da toplumsal ve ahlâkî gevşeme izlerinin belirlediğine dikkat çekmiştir. Tabakoğlu, oluşan bu iklimi tasavvufun ortaya çıktığı 8. yy. devresine benzetmiştir. Buna göre insan-madde ilişkisinde Kur’anda zikredilen maddenin bir imtihan aracı olduğu hükmünün dışına taşmaların yaygınlaşmasıyla, maddenin amaç haline geldiğini kaydetmiştir. Bu anlayış/davranış değişikliği zulüm, ihtiras, kayırma, karaborsa, rüşvet vs. gibi biçimlerde dışa vurmuştur. Buna karşın Tabakoğlu, 16. yy’da 8. yy’daki gibi toplumsal ve ahlâkî gevşemelere karşı İslâm’ı merkeze alarak tazenmiş yeni bir hareketin/tepkinin doğmadığını belirtmiştir.

Tabakoğlu (2005a, s.346)’na göre, böylesi bir hareketin doğmayışında ve İslâm dünyası ile Osmanlı Devleti’nin kapitalizm karşısında gerilemesinde etkili olan iktisadî unsurların başında, “nizam” ülküsüne dayalı bir sosyal teşkilatlanma türünün ve bu tür içerisinde bulunan “esnaf birlikleri”nin kendini yenileyememesi gelmektedir. Esnaf birliklerinin ruhî-zihnî yapısını mayalayan fütüvvet ve ahilik ilkelerinden uzaklaşmanın etkisi de, bu çerçevede, göz ardı edilmemelidir.

Esnaf birliklerinin gerilemesine sebep olan ve söz konusu “anlayış gevşekliğiyle” eklemeleşen diğer bir husus, Amerika’nın keşfi ve Doğu ticaret yollarının değişmesinden kaynaklanan “dış şartlardır” (Tabakoğlu, 2005b, s.83). Dış şartların tetiklemesiyle etkili olan gelişmeler ise şu şekilde özetlenmiştir (Tabakoğlu, 2005a, s.346):

- Dünya ticaret yollarının değişmesi ve bu çerçevede dış ticaretle uğraşan tüccarın iç piyasaya yönelerek “esnaflaşması”,
- Askerî ve siyasî gerilemeyle birlikte “ganimet” imkânlarının kaybolması, askerlere ödenen “reel ulufelerin” düşmesinin yeniçerileri ek bir kazanç alanı olarak “esnaflığı” seçmeye sevk etmesi,
- Çeşitli iç ve dış sebeplerin tetiklemesiyle geçim imkânları daralan “timar” kesimindeki sipahilerin-köylülerin şehirlere yönelerek “esnaflaşmaya” gitmeleridir.

Bu hususların esnaf teşkilatında geçim imkânlarını daralttığı açıktır. Özellikle yeniçeri kökenli esnafın sosyoekonomik düzeni bozan birtakım hareketlere yönelmesi (Tabakoğlu, 2005a, s.346) de, bozulan maddî koşulları pekiştirici bir işlev görmüştür.

Bu bağlamda esnaflaşma olgusu, esnafın hem kendi aralarında hem de dışa karşı ilişkilerinde olumsuz izlere yol açmıştır. Esnaflaşma ile esnaf kadrolarının dolup taşması, buna karşın hammadde kaynaklarının sabit kalması ve/veya gerilemesi, esnaf arasındaki “dayanışma” fikrini zayıflatmıştır. Diğer taraftan dışa karşı ve özellikle de müşterilerle kurulan temasta birtakım esnaf (özellikle esnaflığa dışarıdan-sonradan katılanlar), hak ve insaf ölçüsünün dışına taşarak “eksik ve hileli tartma, hammaddeden kısma ve kırpma, sahte teminatla müşteri ayarlama vs.” gibi yollara yönelmiştir (Ülgener, 2006, ss.159-160).

İslâm esnaf birliklerini kapitalizm karşısında geride bırakan bir diğer husus, “zihni gerilikten” kaynaklanan “teknolojik atalettir”. Bu durum, Osmanlı ekonomisinin Batı kapitalizminin nüfuz sahasına girmesine yol açmış, bununla birlikte “kapitalistleşme” hiçbir şekilde vaki olmamıştır (Tabakoğlu, 2005a, ss.346-347). Diğer taraftan Avrupa’da Sanayi Devrimi ile makineye dayalı kitlesel üretime geçilmesi, maliyeti nispeten düşük olan ürünlerin elde edilmesine yol açmış, buna karşın daha çok el emeğine dayanan ürünlerin rekabet edebilme imkânı ortadan kalkmıştır. Böylelikle İslâm esnaf birlikleri de çöküşe doğru giden bir seyir izlemiştir (Tabakoğlu, 2005b, s.84).

Değişen dış koşullara karşı birtakım önlemlerin alınması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda, Coğrafi Keşifler sonrasında fiyatların Avrupa’da yükselmesi ve Osmanlı’da nispeten düşük olması, sanayi hammaddelerinin Batı’ya akma eğilimine yol açmıştır. Şöyle ki, Osmanlı ekonomisi için önem arz eden buğdayın yanı sıra deri, pamuk, pamuk ipliği, silâh, top, gülle, barut gibi maddelerin ihracı yasak olmasına rağmen, Batı’daki hammadde talebinin yüksek olmasından ötürü yasak delinebilmiştir. Neticede Osmanlı toprakları mamul malların sürüm yeri, ham ve yarı mamul malların ise alım sahası hâline gelmiş, böylelikle Batı emperyalizmi tesirini göstermeye başlamıştır. Osmanlı devlet adamları gidişatı öngörmüşler, bu kapsamda üretime yönelik bazı girişimlerde de bulunmuşlardır. Bununla birlikte Tabakoğlu’na göre, Türkiye’nin Batı ekonomilerine karşı giriştiği bu tür çabalar, matbaa ve tüketime dönük olanları hariç, Batılılar tarafından sabote edilerek akim bırakılmıştır (Tabakoğlu, 2005a, ss.362-363).

Ticaret yollarının değişmesi ve devam eden savaşlar öncelikle dış ticarete olumsuz yansımış, daha sonra belirginleşen sanayi kapitalizminin iç ticarete yerli Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlarla işbirliğini tercih etmesiyle Türk nüfusun ticaretteki etkinliği azalmıştır (Tabakoğlu, 2005a, s.364). Ayrıca Tanzimat’ın liberal politikası içinde özellikle sınaî üretimde bulunan esnaf kesimi, artan ithalata karşı rekabet edebilecek ölçüde maliyetlerini düşürememeleri ve tüketicilerin değişen tüketim alışkanlıklarına uygun düşecek malları üretmekte zorluk çekmelerinden ötürü hızla gerileme sürecine girmişlerdir. 1838 Baltalimanı Anlaşması (Osmanlı Devleti-İngiltere) ile yabancıların da perakende ticarete el atmaları, esnaf kesimini olumsuz etkilemiştir (Genç, 2014, s.300).

Gerek içsel gerekse de dışsal koşulların esnaf teşkilatını ve ahilik kurumunu olumsuz etkilemesi karşısında Tabakoğlu, tedavi ve ıslah için “devleti kuran ilkelerin canlandırılmasının” esas alınması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte “Saray”, bu yaklaşımı benimsemeyip “en büyük ve affedilmez” hatasını işlemiştir. Nizam-ı Cedid dönemi ile beraber bilinçsiz bir Batılılaşma politikası tercih

edilmiştir. Bu tercih, toplumsal yapıda tezatlar oluşturmuş ve birtakım sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. Sorunların çözümü için referans noktası olarak Batı'nın esas alınmasında ısrar edilmesi de, beklentileri karşılamaktan uzak kalmış, sosyoekonomik yapıya sinen İslâm anlayışı bünyeden çıkarılamamıştır. Neticede Batılılaşma faaliyetleri ile Batı emperyalizminin nüfuzunu artırma çabaları eşanlı yürümüştür (Tabakoğlu, 2005b, ss.101-102).²

Esasında Tabakoğlu'nun vurgulamak istediği husus, maddenin yaptırım gücü karşısında kendini yenilemede yetersiz kalan iktisadî, siyasî ve kurumsal düzendir. Bununla birlikte Tabakoğlu'nun "devleti kuran ilkelerin ihyası" ile, yanılma payımızla beraber, İslâm ilkeleri başta olmak üzere Türkistan'ın tarihî birikimi, Selçuklu, İran ve Bizans kurumlarının bir sentezini kastettiğini düşünüyorum. Tabakoğlu, pergelin sabit ayağı olarak nitelendirilebilecek "kendine özgü" esaslara önem atfetmekle beraber, Batı'da Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışında etkili olan "Bilim Devrimi" ve "Aydınlanma" vs. gibi gelişmelerin dönüştürücü tesirini kısmen göz ardı etmektedir. Bir başka deyişle Tabakoğlu, dünya tarihinde kırılmalara yol açan bu tür değişmelerin daha ziyade evrenin, insanın ve toplumun dengesini bozan olumsuz etkileri üzerinde durmuştur.

Bu sebeple de modernleşme faaliyetlerine, haklılık payını saklı tutarak, sıcak yaklaşmadığı ve/veya bunları tatmin edici bulmadığı ifade edilebilir. Tabakoğlu'nun, Osmanlı örneğinde yenilenme/canlanma için "kadim"e, yani kuruluştaki ilkelere atıfta bulunması ile Cumhuriyet döneminde bazı kesimlerin yenilenme/atılım için Atatürk dönemi iktisadî, siyasî ve kurumsal düzenini esas alma yönündeki tavırlarının, Türk düşüncesinde farklı düşünce çizgilerinin örtüşen noktaları olması hasebiyle dikkat çekici olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka deyişle, idealize edilen bir dönemi (altın çağ) değişen şartlar doğrultusunda güncelleyerek mevcut sorunlara çözüm yolları aranmaya ve geleceğe yönelik vizyon oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, Atatürk dönemini referans alanlar için "kadim" kavramının Cumhuriyet öncesini esas almadığı söylenebilir. Kısacası, belli bir sabiteden hareketle hayatın dinamizminin mecbur kıldığı değişimleri sentezleme konusunda, farklılık ve zenginlik arz eden yaklaşımların bulunduğunu ifade etmek mümkündür.³

2 Bu açıklamalardan Tabakoğlu'nun modernleşme karşıtı bir tavır takındığı anlaşılmalıdır. Karşı çıktığı husus, bunun şuarsuz bir biçimde tatbikidir. Yani bir toplumun kendine özgü dinamikleri dikkate alınmaksızın Batı kurumlarının rol-model alınmasını eleştirmiştir. Nitekim Tabakoğlu (2008, s.470)'na göre iktisadın temelinde kültür vardır. İslâm kültür menşeli olmayan iktisadî yaklaşımlar, çözümden ziyade mesele üretmişlerdir. Bu nedenle iktisadî kalkınma/gelişme konusu Batı merkezli yaklaşımların dışında yeniden ele alınmalı ve İslâm ülkeleri kendilerine özgü iktisadî sistemler geliştirmelidir.

3 Bu sentezin verimli olabilmesi için öncelikle tarih felsefesi ışığında modernleşme hareketlerinin değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu hususta Orman (2010, s.89), "süreklilik" ve "değişme" gibi iki anahtar kavramın dikkat çekici olduğunu belirtmiştir. Türkiye özelinde sürekliliğe "kânun-i kadim" taraftarları, değişime ise "cumhuriyet modernleşmesi"ni esas alanlar arasından aşırı vurgu yapanların mevcudiyetine işaret ederek, ilkinde "tarihperestlik, tutuculuk ve gericilik", ikincisinde ise "devrimbazlık, ihtilalcilik ve vandalizm" gibi neticelerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Orman'a göre bir toplumun ve medeniyetin olgunluk, sağlık ve başarı seviyeleri, süreklilik ve değişme kavramları karşısındaki tutumları ile yakından alakalıdır ve başarı ancak ikisinin dengeli birlikteliğinden geçmektedir.

3. Burjuva Zihniyeti: Kökeni, İşlevleri ve Özellikleri

Bu başlıkta burjuva, burjuvazi ve burjuva zihniyeti kavramları etrafında kısa açıklamalarda bulunulmuş, ayrıntılı bir analiz yapılmamıştır. Kapitalizmin doğuşu ve gelişimi ile sistemin itici gücü olan burjuva ve burjuvazi üzerine Alman Tarihçi Okul, Marksizm ve Fransız Annales Okulu temsilcilerinin farklı yaklaşımlarda bulunduğu bilinmektedir. Burada sadece giriş niteliğinde açıklamalara yer verilerek makale kapsamını aşmamaya gayret edilmiştir.

“Burjuva” kavramının sözlük anlamı olarak orta sınıfa mensup olan kişi, kapitalizmin çıkarlarını destekleyen kişi; “burjuvazi”nin ise toplumdaki orta sınıflar ve kapitalist sınıf (Oxford Learner’s Dictionary, 2020a, 2020b) anlamına geldiği söylenebilir. Burjuvazi kavramının sosyoloji ve siyaset teorisindeki kullanımında ise Marx’ın ve Marksistlerin yaygın tesiri bulunmaktadır (Encyclopedia of Britannica, 2020).

Burjuva, kelime kökeni itibariyle “burg, borough, borgo” kavramlarından türemiştir. Avrupada Karolenj İmparatorluğu’nun dağılması ve prenslerin müstakil bir otorite olarak güç kazanması akabinde komşu prensliklere, İskandinavlara ve Müslümanlara karşı güvenliğin sağlanabilmesi amacıyla “kale”ler inşa edilmiş ve bunlar mezkûr kavramlarla ifade edilmiştir. Bir başka ifadeyle “burg”, “kale-kent” olarak nitelenebilir. Bu dönemde “burg” ticari ve sınaî bir özellik taşımamaktadır. Dolayısıyla burg’lar iktisadî, hukukî ve toplumsal anlamda bir “kent” özelliği göstermemiş, sâdece savunma ve yönetim merkezi olarak öne çıkmışlardır. Bununla birlikte 10. yy. itibariyle ticarî canlanmanın bir yansıması olarak, bunların duvarları etrafında kentler şekillenmeye başlamıştır (Pirenne, 2012, ss.57-58, ss.60-61).

Ticaretin artışıyla genişleyen burg’ların çevresinde “novus burgus”, yâni “yeni kentler” (tüccar kale-kenti) oluşmaya başlamış, buralarda yaşayanlar ise 11. yy. başları itibariyle “burjuva” (kentsoylu) adını almaya başlamıştır. Bu kavramın bilinen ilk kullanılışı, Fransa’da 1007 yılında olmuş, fakat yaygınlık kazanması zaman almıştır (Pirenne, 2012, s.113). Bu temel açıklamaların dışında, birçok düşünür gibi Marx da, burjuvazinin 18. yy. itibariyle iktisadî statüleri ile uyumlu siyasî haklar talep etmeleriyle ön plana çıktığını ve Fransız Devrimi (1789)’nin itici unsuru olduğunu vurgulamıştır (Encyclopedia of Britannica, 2020).

Marx ve Engels (2013, ss.41-42) “Komünist Manifesto”da, burjuvanın Ortaçağ kentlerinde belirlediğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan Amerika’nın keşfi ve sömürgeleştirilmesi, Afrika, Doğu Hindistan ve Çin pazarlarına açılmanın burjuvazinin gelişmesine yol açtığını belirtmişlerdir. Genişleyen pazarla birlikte, mevcut feodal ya da lonca kurallarına göre şekillenen işletme tarzı ihtiyacı karşılayamaz olmuş, yerini “manifaktürler” almıştır. Böylelikle lonca ustaları, sanayici orta sınıf eliyle bir köşeye itilmiştir. Marx ve Engels (2013, s.42, ss.44-45), burjuvazinin dinamizme dayandığını, bu bağlamda genişleyen pazarlara ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Nitekim dünya pazarını sömürerek üretimi ve tüketimi tüm ülkeler temelinde kozmopolit bir konuma taşımışlardır ki, manifaktürler de artık ihtiyaca cevap veremez hâle gelmiş; kömür, buhar ve makinenin yol açtığı devrim ile büyük sanayi firmaları-şirketleri kurulmuştur.

Bu bağlamda Marx ve Engels (2013, s.44)'in “burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirilmeksizin var olamaz” tespitinin, burjuvazinin en esaslı vasfı olan dinamizme ve yenilikçiliğe işaret ettiği söylenebilir. Marx ve Engels'in, buradaki “burjuvazi” kavramı ile artık ticaretle ve üretimle uğraşan orta sınıf kesimleri kastetmediği açıktır. O zaman sormak gerekir: burjuvazi nedir, kimlerden oluşur, zihniyetleri nedir? Toplumsal tabakalaşmada piramidin üst kısmında sayıca az kişinin burada etkili olduğu söylenebilir. Bunu söylerken bu tarz bir yaşam biçiminin ve dünya görüşünün alt tabakalara “iktisadî, siyasî ve kurumsal” düzlemlerde nüfuzu ve tesiri de bir hakikattir.

Yine Marx ve Engels (2013, s.46)'e göre burjuvazi, tüm ulusları, oluşturduğu üretim tarzını ve uygarlığı benimseme mecburiyetine sokmuştur. Bu tespitten hareketle “kapitalistleşme” ve “modernleşme” gibi çabaların esasında konjonktürel bir zorlamanın (belki de gerekliliğin) neticesinde belirdiği anlaşılmaktadır. ⁴ Bununla birlikte Sombart, Marx'ın aksine “burjuva”yı, toplumsal sınıfın temsilcisi olmaktan ziyade bir insan tipi olarak görmüştür (Sombart, 2011, s.115). ⁵ Diğer taraftan Weber (1997, s.22), burjuvazinin “rasyonel” vasıflara sahip olmasıyla Batı'ya özgü olduğunu vurgularken, Pirenne (2012, s.100) de ortaçağ burjuvazisinin tam anlamıyla bir kentsel (orta) sınıf olduğunu, bu hâliyle benzer bir örneği olmadığına işaret etmiştir. Sombart (2011, s.115) ise, kentte oturan herkesin ve karşılaşılan her tüccar ya da zanaatkar grubunun “burjuva” olarak nitelenemeyeceğini, fakat onların içinden çıkan bir özel tip olduğunu belirtmiştir.

Sombart (2011, ss.31-32, s.132, ss.240-243), kapitalist zihniyetin “girişimcilik ruhu” ve “burjuva zihniyeti”nden oluştuğunu ileri sürmüş, “burjuva zihniyeti”nin de düşünceye dayalı bir dikkat, sözlerini tartarak ifade etme, rasyonel bir ölçülülük ile düzen ve tutumluluk gibi vasıfları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca bahsedilen zihniyetin oluşumunda Yahudilik inancının etkisine de dikkat çekmiştir. Fakat “ideal tip” olarak tespit edilen burjuvazinin söz konusu erdemlerinin ülkede herkeste aynı seviyede bulunmadığı açıktır. Burada işaret edilen burjuvazi tipolojisinin işçilerle, devletle ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinin de analize dâhil edilmesinin önem taşıdığı bilinmelidir.

Burjuvazinin girişimci, dinamik ve yenilikçi vasıflarına, Veblen, Weber ve Schumpeter gibi seçkin iktisatçıların analizlerinde mühim roller atfettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda Kızılkaya (2017, s.113, 147, 156); Veblen'in toplumsal değişimin itici unsuru olarak teknolojiyi odak noktası olarak

4 Bu bağlamda önemli olan, değişen-dönüşen dünyada hangi alanlarda söz konusu değişim rüzgârına uyum sağlanacağı, hangi noktalarda yerel-millî unsurların “muhafaza” edileceği bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Madde-madde ve insan-madde ilişkisinde değişimin kaçınılmazlığı dikkat çekerken, insan-insan ilişkisindeki samimiyeti ve sıcaklığı koruyacak önlemlerin alınması topluma can suyu niteliğinde olacak ve yazısız bir anayasa timsali insanların aynı çatı altında uzun soluklu birlikteliğine zemin hazırlayacaktır.

5 Bu insan tipinin ortaya çıkışında etkili olan maddî ve ruhi unsurlar nelerdir? Nasıl bir iktisadî, siyasî ve kurumsal bir iklim içerisinde doğmuşlar ve bu iklimin değişimine-dönüşümüne önyak olmuşlardır? Bu ve buna benzer sorulara sıhhatli cevaplar aranması ile ahi zihniyeti-burjuva zihniyeti ayrımı arasına bir çizgi çekilmesi mümkün olabilir. Türk iktisat düşüncesinde Ülgener-Sayar çizgisi, bu açıdan ufuk açıcı yönüyle önemli ipuçları sunmaktadır.

gördüğüne, Weber'in Protestan ahlakı ve kapitalist ruha sahip girişimcinin tarihte iktisadî anlamda görülmüş en rasyonel tip olduğunu vurguladığına ve Schumpeter'in girişimcinin yenilikler vasıtasıyla iktisadî gelişmeye yol açan üstün vasıflarını öne çıkardığına dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan burjuva bir insan tipinden ahlâken kâmil bir karakter beklemek, belki çıktıkları toplumda beslendikleri değerler bağlamında mümkün olsa da, aynı değerlerin “bize özgü” olarak ifade edilebilecek “Türk-İslâm” değerler düzlemiyle uyuşması/örtüşmesi zordur. Her ne kadar iş ahlakı bağlamında Kalvinist/Protestan ilkeler ile İslâm iş ahlakı prensipleri arasında bazı benzerlikler bulunabilse de, “kabuk'tan öze” inildiğinde doku uyuşmazlığı ortaya çıkacaktır. Fakat “norm-reel ayırımı” ölçütüne burada da dikkat edilmelidir. Sözelimi bir Müslüman girişimcinin (reel) ne ölçüde bahsedilen değerlere (normlara) göre yaşamına yön verdiği veyahut bir Protestan/Kalvinist burjuvanın kendi değerlerine ne ölçüde uygun hareket ettiği hususları tartışmalıdır. Dolayısıyla burjuva erdemleri ve ahiliğin özellikleri olarak bahsedilen noktaları “ilkeler” (normlar) olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Çünkü hayatın akışı içerisinde norm ve reel arasında farklılık her daim bulunacaktır. Tabakoğlu'nun ahilik ve ahi zihniyeti yaklaşımı da söz konusu çerçevede önem taşımaktadır.

Sonuç olarak “burjuvazi”, seküler bir düzlemde günümüz dünyasında “dinamik ve yenilikçi” vasıflarıyla ön plana çıkmaktadır. Söz konusu dinamizmin ve yenilikçiliğin iktisat disiplini içerisindeki yansımalarını ise Schumpeter'in “yaratıcı yıkım” analizi ve beşerî sermayeyi eğitim, sağlık vb. unsurlarla donatan, Ar-Ge'yi ön plana alan, teknolojik yatırımlara ağırlık veren “içsel büyüme modelleri” vasıtasıyla takip edebilmek mümkündür. Günümüzde ise sürdürülebilir kalkınma/çevre, yapay zekâ, elektrikli araçlar, blockchain teknolojisi, 5G vs. gibi gelişmelerle burjuvazinin (küresel önderlerinin) önyak olduğu serüven devam etmektedir. Dört adet endüstri devriminin yol açtığı zararlar (negatif dışsallıklar) ise çok disiplinli ve kapsamlı araştırmaları gerektiren önemli bir mesele olarak önümüzde durmaktadır.

4. Ahmet Tabakoğlu'nda Ahi Zihniyeti-Burjuva Zihniyeti Ayrımı

Ahmet Tabakoğlu⁶, çok-yönlü bir ilgi alanı olan ilim insanıdır. Bu bağlamda tarih, iktisat, İslâmî ilimler, sosyoloji, felsefe ve edebiyat üzerinde kalem yürütebildiğini söylemek mümkündür. Çok disiplinli ve disiplinlerarası araştırmalara önem atfetmiş, metodoloji hususunda ise daha ziyade tümevarımcı (arşiv vesikalarına dayalı) yaklaşımı benimsemiş ve kurgulanmış veya kurgulanacak teorilerin evrenselliği yerine izafiliğini esas almıştır (Küçükkalay, 2018, ss.334, 336).

Tabakoğlu, Osmanlı Devleti'nin kendine özgü (sui generis) bir iktisadî sisteme sahip olduğunu belirtmiştir.⁷ Bu sistemin şekillenmesinde Orta Asya ve Ortadoğu'nun tecrübe birikimi ile Anado-

6 Tabakoğlu hakkında “efrâdını câmi, ağıyarını mâni” bir üslupla kaleme alınmış monografi çalışması için bkz. Küçükkalay, 2018, ss.227-341.

7 Bu doğrultuda Tabakoğlu'nun Osmanlı-Türk toplumunu farklı boyutlarıyla tahlil edenler içerisinde “kendine özgü yaklaşım” çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür. “Kendine özgü” ifadesiyle kastedilen

lu'nun ve fethedilen bölgelerin mahallî geleneklerinin, İslâm ilkeleri çerçevesinde yüzyıllar içerisinde yoğunlaşması etkili olmuştur. Diğer taraftan bu sistemin Batı ile etkileşim içerisinde bulunduğunu, 18. yy. sonlarına kadar Batı'daki birtakım kurumsal gelişmelere katkı sağladığını ifade etmek de mümkündür (Tabakoğlu, 2015, s.515).

Kendine özgü yaklaşım kapsamında ve iktisadî gelişme teorilerinin göreliliği doğrultusunda Tabakoğlu, yerli bir iktisadî birey tipolojisine istinat ederek “burjuva zihniyeti”nin karşısına “ahi zihniyetini” çıkarmıştır. Ahi zihniyetinin oluşumunda ise tasavvuf-fütüvvet etkileşimini esas almıştır. Nitekim ona göre tasavvuf, fütüvvet ve ahilik aracılığıyla yönetici ve üretici birlikleri oluşturmuş, çalışma hayatının temelini teşkil etmiş, “ahi zihniyeti” olarak ifade edilebilecek mütevekkil, diğerkâm, hizmet ehli, kanaatkâr bir insan tipine dayalı, kendine özgü bir zihniyet meydana getirmiştir. Bir başka deyişle ahiler, kendine özgü bir iktisat süjesinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır⁸ (Tabakoğlu, 2005b, ss.46-47; Tabakoğlu, 2005a, s.348).

Tabakoğlu, “ihtiyaca göre üretim anlayışı” ile “ahi zihniyeti”nin aynı düzlemde bulunduğu dikkat çekmiştir. Buna karşın sınaî gelişmenin, iktisadî gelişmenin bir parçası olup teknik gelişmelerden ziyade uygun siyasî hâdiselerin ortaya çıkardığı imkânlar doğrultusunda sağlandığını ileri sürmüştür. İslâm ekonomisinde ihtiyaca göre üretim anlayışı etkin olduğundan, ihtiyaçları artırıp fayda düzeyini ençoklaştıran ve süreklilik arz eden teknik gelişmelerin itici unsur olduğu bir üretim tarzına yabancı kaldığını belirtmiştir. Bu anlayışın bir uzantısı olarak İslâm esnaf birliklerinde işsizliğe ve üretim fazlalığından kaynaklanan buhranlara yol açılmaması için, üretim araçları ve üretim miktarı üzerine sınırlama getirilmiştir. Bununla birlikte söz konusu sınırlama, artan nüfusun ve ordunun ihtiyaçlarına göre gevşetilmiştir (Tabakoğlu, 2005b, ss.79-82).

Ahi zihniyetinin Osmanlı-Türk toplumu için bir realite olmasına karşın, bahsedilen içsel ve dışsal koşulların tesiriyle yeni bir iktisadî fert tipinin inşası zamanla öne çıkan bir husus olmuştur. Bu noktada bir milat tayin etmek zor olsa da, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile askeri/siyasî düzlemde ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti'nin kesin olarak yenileşme arayışlarına girdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda kaybedilen topraklar, “yenileşme” ve “Batılılaşma”nın temel sebebi olmuştur. III. Selim döneminde (1789-1808) Nizam-ı Cedid ile öncelikle askerî alanda başlayan yenileşme hamleleri, giderek idarî boyut kazanmış, Tanzimat ise bu çerçevede ideolojik, hukukî ve siyasî bir dönüm noktası olmuştur (Tabakoğlu, 2005a, s.8).

Tabakoğlu (2005a, s.9)'na göre, Osmanlı sosyoekonomik yapısının kapitalizm dışında yol almasının en önemli göstergelerinden birisi yerli burjuvazinin olmaması ve büyük özel servetlerin

sosyoekonomik düzenin tüm unsurlarının Türk-İslâm ilkeleri çerçevesinde belirlenmesi değildir. Türk-İslâm ilkeleri pergelin sabit ayağıdır. Diğer toplumlarla etkileşim ve içinde soluklanılan coğrafyanın sunduğu birikim ise pergelin hareketli ayağını oluşturmaktadır.

8 Bulut (2017, ss.145-146), Tabakoğlu'nun tasvirini yaptığı ahi zihniyetinin iktisat ve finans alanındaki bir izdüşümü olarak “para vakıflarının” taşıdığı öneme ve icra ettiği işlemlere dikkat çekerek tamamlayıcı bir katkıda bulunmuştur.

engellenmesidir. Tanzimat, mal güvenliği gerekçesiyle böyle bir sosyal zümrenin doğuşuna zemin hazırlamış, bunun yanında “gelenek” düşüncesi yerine zihniyet düzleminde “gelişme” anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Tanzimat’ın, görünüşte bir iç düzenleme özelliği göstermekle beraber, Batı’nın fiilen Osmanlı sistemini telkin ve yönlendirmeler ile tesir altına alıp kendi çıkarları açısından zararsız hâle getirme hareketi olduğunu belirtmiştir.

Diğer taraftan Sayar (2008, ss.150-151), her ne kadar dışsal faktörlerin tesiriyle de olsa, Tanzimat’ı, yıllar içerisinde iç ve dış gelişmelerin tesiriyle zayıflayan “ilm-i tedbir-i devlet” anlayışını değiştirmeye başlaması, bir başka deyişle insan-madde ilişkisinde uhrevî madde anlayışının kırılması bağlamında önemli bir dönüm noktası olarak görmüştür. Tanzimat’ın sunduğu olanaklardan başlangıçta levantenler ve gayrimüslim azınlıklar yararlınsa da, bireyin önünün açılması anlamında gelişmeleri kayda değer bulmuştur. Keza Mardin (2017, ss.307-308) de Tanzimat ile iktisadî liberalizmin Osmanlı iktisat düşüncesine girdiğine dikkat çekmiştir. Sâdık Rifat Paşa örneğinde “bireysel çıkarlar ve toplumsal çıkarlar arasındaki uyum, özel mülkiyet, hür teşebbüs ve serbest ticaret” gibi Klasik iktisat fikirlerinin işlendiğini belirtmiştir.

Genç ve Özvar (2021, ss.183-184, s.87) ise, Tanzimatçıların ülkeyi yabancılara peşkeş çektikleri iddialarının sağlıklı bir yaklaşım olmadığını, aksine yabancı sermayeye soğuk yaklaşıklarını vurgulamıştır. Nitekim Devlet, 1840’ların başından ortalarına doğru yabancı sermayeyi bütünüyle yasaklayıp, sanayi yatırımlarına girmelerine de izin vermemiştir. Bu tavır, Kırım Savaşı’na (1853) kadar çeşitli zorluklara rağmen sürdürülmüştür. Savaşla birlikte ilk dış borçlanma vaki olmuş, bu da ülke üzerinde etkili olmaya başlayan dışsal faktörlerin tesirini ve nüfuzunu pekiştirmiştir. Buna karşın Devlet, esnaf sistemini modernleşme politikalarına ve dış tesirlere karşı korumaya azami ölçüde özen göstermiştir. Dahası, 1860’lardan sonra mevcut esnaf sistemini örgütleyip modernize edecek çabalarda da bulunulmuştur.

Hâl böyle iken Tabakoğlu, Osmanlı Devleti’nde modernleşme çabalarıyla oluşması arzulanan “burjuva zihniyeti”nin belirmemesinde birtakım hususların etkisine dikkat çekmiştir. Bunları altı madde içerisinde toparlamak mümkündür:

- *Siyasî Birlik/Tevhid İlkesi*: Bu çerçevede siyasî birliği/merkezî devlet ilkesini sağlayabilmek için birtakım uygulamalar yapılmıştır. Devlet, birlik için tehdit oluşturacak zenginleşmelere ve siyasî güce dönüşebilecek iktisadî güçlenmelere imkân vermemeye çalışmıştır. Bu yüzden Osmanlı sistemi burjuvaziyi ortaya çıkarmamıştır. İslâm ve Osmanlı şehirlerinin merkezden bağımsız olmaması, burjuvazinin doğmayışında etkili olmuştur. Ayrıca iktidarın bölünmesi ve parçalanmaması, Osmanlı klasik dönemini ve devleti oluşturan en önemli olgudur (Tabakoğlu, 2005a, s.4).
- *Gelenekçilik*: Tarihin eleğinden başarıyla geçmiş tecrübe birikimine (geleneklere) sahip çıkmayı ifade etmektedir. Böylelikle Osmanlı sistemi yeni koşullara uyum sağlama ve esneklik gösterme özelliği taşıyabilmiştir. Bu özellik, devletin uzun ömürlü olmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı sisteminde değişme, Aydınlanmacı ilerleme/gelişme anlayışının

aksine, ancak bozulma yönünde olmakta, bunun da tedavisi kânun-i kadîme dönüşle sağlanabilmektedir (Tabakoğlu, 2005a, s.4).

- *Arz Yönlü Sosyoekonomik Yapı:* Arz yönlü bir toplum olma anlayışının yansımaları olarak, insanın alıcı olmaktan ziyade verici olması, yani bencil değil diğerkâm bir insan tipi esas alınmıştır. Bu insan tipinin oluşmasında ise ahi zihniyetinin etkisi bulunmaktadır (Tabakoğlu, 2005a, s.5). Arz yönlü bir ekonomik yapıda ise israfın giderilmesi önem arz etmektedir. Buna karşın kapitalist gelişme, özünde kitlesel üretime ve tüketime dayandığı için israfa yol açmakta, bu da kitlesel işsizliğe ve doğanın ciddi ölçüde zarar görmesine yol açmaktadır. İslâm'da ise ihtiyaca dayalı üretim anlayışı esas olduğundan doğal kaynakların israfı söz konusu değildir. Bu anlayış üzerine inşa edilen üretim tarzı, “beslenme, barınma, giyinme ve ulaşım” ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılanmasını hedef almıştır (Tabakoğlu, 2005b, s.167).
- *Sosyal Adâlet ve Güvenliğin Sağlanması:* “Âdil gelir bölüşümü ile servetin ve mülkiyetin yaygınlaştırılması” temel hedeftir. Bu hedeflere ulaşmada “zekât” önemli bir işlev görmektedir. Ayrıca, mirasın mümkün olduğu kadar geniş bir yakınlar çevresi arasında paylaşılması da bu kapsamda anılması gerekmektedir (Tabakoğlu, 2005b, s.167). Tarım kesiminde köylülere, topraklar üzerinde neredeyse kendi mülkleri gibi tasarruf edebilme olanağı sağlanmış; esnaf, tüccar ve küçük sanayici “kendi hâllerinde” ve güven içinde çalışmışlardır. Belli kişilerin teşviki ve zenginleştirilmesi yerine toplumsal refaha öncelik verilmiştir (Tabakoğlu, 2015, s.516).
- *Küçük Üreticilik ve Girişimcilik:* Küçük üreticilik anlayışı doğrultusunda üretime önem verilmiş, piyasalarda mal bolluğu olması için dış ticaret teşvik edilerek ithalat ilke olarak kısıtlanmamıştır. Bununla birlikte 18. yy. ortalarına kadar dış ticaret fazlası sağlanmıştır (Tabakoğlu, 2015, s.516).
- *Sermayenin Belirli Ellerde Toplanmaması ve Âdil Gelir Dağılımı:* İç ve dış sömürünün bir sonucu olarak sermaye birikimi, Sanayi Devrimi'nin oluşumunda etkili olmuştur. Batı'ya özgü olan bu olguya karşın Osmanlı Devleti'nde iç sömürü yoktur. Bu durum, sermayenin belli ellerde toplanmaması ve gerektiğinde müsadere siyasetinin uygulanması ile sağlanmıştır. Büyük toprak mülkiyetlerinin oluşumunu önlemede etkili olan “padişah değişimlerinde timar beratlarının yenilenmesi zorunluluğu, sayımlardaki sıkı teftişler, merkez için tehlike oluşturan bazı beylerin ellerinden mülk köylerinin alınarak Rumeli'ye sürülmeleri” gibi unsurlar da sermayenin belirli ellerde toplanmasını önlemede önemli işlevler görmüştür. Bunun dışında emeği ile geçinenlerin ücretlerinin nispeten yüksek olması, Batı'daki gibi bir iç sömürü mekanizmasının işlemediğini göstermektedir. Ayrıca sömürge-anavatan gibi ayrımlara yol açan dış sömürünün de İslâmî zihniyete yabancı olduğu vurgulanmıştır⁹ (Tabakoğlu, 2015, s.316, ss.516-517).

9 Sermaye birikiminin oluşmayışında Tabakoğlu'nu tamamlayacak açıklamaları Çizakça (2013, ss.19-20) ve Genç (2007, ss.530-531)'de buluyoruz. Çizakça, Genç'e de atıfta bulunarak sermaye birikiminin oluşmayışında “fiyat denetimi (narh), kâr kontrolleri, yüksek faiz oranları, mülkiyet hakkı kısıtlamaları ve geniş ölçekli müsaderelerin” etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda özellikle kâr oranları ile cari faiz oranları arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. A. Smith'in sermaye birikimi için önemli şartlardan birisi olarak gördüğü

Tabakoğlu'na (2015, s.517) göre yukarıda zikredilen Osmanlı ekonomisinin ilkesel özellikleri, zamanla esnekliklerini kaybetmiş ve yerini 19. yy. boyunca Batılılaşma anlayışı çerçevesinde yeni bir zihniyete ve yapıya bırakmıştır. Böylelikle sosyal refah kavramı yerine kalkınma; güçlü bir orta sınıf fikri yerine bir avuç burjuvazinin oluşturulması; âdil gelir dağılımının yerine ise servetin belirli el-lerde toplanması almıştır. Bu gelişmelere rağmen kültür farklılığı bulunduğundan, yeni zihniyet ve yapının da Batılı anlamda oluşması mümkün olmamıştır.

Tanzimat döneminde (1839-1876) Osmanlı Devleti, kapitalizmle zihni ve fikri ilişkilerini yoğunlaştırmış, bu devrede geri kalmışlığın arka planında burjuvazinin olmayışı ileri sürülmüştür. Buna karşın Tabakoğlu, Osmanlı Devleti'nin ahi zihniyetini esas almasından ötürü, kapitalistleşmesinin geleneksel düzlemde imkânsız olduğunu vurgulamıştır (Tabakoğlu, 2005b, ss.245-246). Tablo 1, Tabakoğlu'nun ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti ayrımını “medeniyet tasavvuru” açısından sınıflandırma biçimini göstermektedir.

Tablo 1. Tabakoğlu'nun Perspektifinden Ahi Zihniyeti-Burjuva Zihniyeti İkilemi

	Kapitalizm ve Batı Medeniyeti	Osmanlı ve İslâm Medeniyeti
İktisadi İnsan Modeli	Homo-economicus	Müslüman müteşebbis ¹⁰
İnsanın Temel Sâiki / Doğası	Bireysel çıkarlar temelinde faydacılık	Toplumsal çıkarlar temelinde kanaatkâr ve müteşebbis
	↓	↓
Toplum Modeli	Rekabetçi Sistem (Sömürgecilik ve sınıf çatışmalarına dayalı, sermayenin temerküzü var)	Dayanışmacı Sistem (Servetin ve mülkiyetin yaygınlaştırılması, küçük işletmecilik ön planda)
	↓	↓
Somut Örnek	Burjuva Zihniyeti	Ahi Zihniyeti
	↓	↓
Üretim Türü	Kitlesel üretim	İhtiyaca Dayalı Üretim
	↓	↓
İktisadi Sistem	Kapitalizm	Osmanlı ve İslâm İktisâdi Sistemi

Kaynak: Tabakoğlu (2005b, ss.47-48)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

“faiz oranlarının olağan net kâr oranının yarısı kadar olması gerektiği” yönündeki ölçütünü esas alan Çizakça, bunun Osmanlı özelinde mümkün olmadığını belirtmiştir. Şöyle ki, Osmanlı'da izin verilen kâr oranlarının %5-%20 arasında olduğunu, dolayısıyla faiz oranlarının %2,5-%10 arasında olması gerektiğini, buna karşın gayresmî Osmanlı sermaye piyasalarında cari faiz oranlarının %15-%25 bandında seyrettiğini tespit etmiştir. Ayrıca para vakıflarının da yaklaşık %11-%12 civarındaki “ekonomik faizle” borç verdiklerine dikkat çekerek, bu koşullar altında sermaye birikimi oluşumunun zorluğunu vurgulamıştır. Bu unsurlara ek olarak Genç, mirî mübâyaa uygulaması ile 1770'lerden itibaren ölen esnaf ve tüccara ait terekelerin büyükçe olanlarına devletin el koymaya başlamasının tesirlerine dikkat çekmiştir.

10 Tabakoğlu, “homo-islamicus” kavramını kullanmadığından “Müslüman-müteşebbis” kavramı tercih edilmiştir.

Tabakoğlu, Osmanlı Devleti'nde Batı tipi burjuvazinin oluşmayışı gerçeğinin Cumhuriyet dönemi için de geğerli olduğunu ileri sürmektedir. Bu hususta ahi zihniyetinin silinmeye yüz tutan etkilerinin pay sahibi olduğunu ifade etmiştir. Ahi zihniyetinin tesirini yitirmesinde ise içsel faktörler olarak Osmanlı'da ve genel olarak İslâm âleminde İslami eğilimlerin zayıflamasının ¹¹ etkili olduğunu belirtmiştir. Bu da tasavvufun oynadığı olumlu rolün tesirini yitirmesine ve içeriden bozulmalara uğramasına neden olmuştur (Tabakoğlu, 2005b, s.47). ¹²

Tabakoğlu'na (2005b, s.102) göre, Kur'an ilkelerinin bin yıllık uygulaması neticesinde oluşan kül-tür birikimi doğrultusunda yapılacak sanayileşme/gelişme hamleleri ile söz konusu sorunlar, çelişkiler, ahlâki ve toplumsal bunalımlar giderilecektir. Bir başka deyişle, sanayileşmenin negatif dışsallıkları olan çevre kirliliği, ahlâki bunalımlar ile bedensel ve zihinsel hastalıkların etkisi zayıflayacaktır. Burada esas alınacak temel ilkeler, insanın ruhî ve bedensel sağlığı, ahlâki gelişimi ve ihtiyaca göre üretim anlayışı ile sosyoekonomik düzenin kurulmasıdır.

Bu bağlamda Tabakoğlu, ahilik geleneğinin günümüzde faydalanılması gereken bir birikim olduğu hususunu, şu sebeplerin varlığını göz önünde bulundurarak ileri sürmüştür (Tabakoğlu, 2005a, s.347):

- Dünyada talep noksanlığı ve/veya arz fazlalığından kaynaklanan iktisadî buhranlara karşı "ihtiyaca dayalı üretim" ve "itidalli tüketim anlayışı" nı yansıtan ahilik düşüncesi,
- Maddî tatmini sağlamakla beraber manevî buhran içerisinde bulunan insanların mutsuzluğuna karşı ahilik düşüncesi ve ilkeleri,
- İnsanın hem kendiyle hem de doğayla ve diğer insanlarla barışma özlemine karşı fikrî ve kurumsal düzlemlerde ufuklar açabilecek ahilik birikimi.

Bu unsurların dışında ahilik ölküsünün, sadece tarihî ve folklorik bir konu olmanın ötesinde, günümüze ve geleceğe ışık salacak bir potansiyel taşıdığının altını çizen Tabakoğlu, bu kapsamda "gençlik" için de ahilik birikiminin önem arz ettiğine dikkat çekmiştir. Kültürel yoğunluğun zayıflamasıyla başka kültürlerin etkisi altına girildiğini belirten Tabakoğlu; gençliğin heyecanı, enerjisi, inanma ihtiyaçları tatmin edilmediği takdirde, başkalarının şarkılarını, zevklerini benimsemeleri ve başkalarının bunalımlarını yaşamaları ve onların ideolojileri uğruna savaşmalarının söz konusu olacağını vurgulamıştır (Tabakoğlu, 2005a, ss.367-368).

Ahilik birikiminden yararlanılabilmesi noktasında önem arz eden bir diğer husus KOBİ'lerin varlığı ve bunların gerek üretimde gerekse de istihdamdaki ağırlığıdır. Bu konuda Tabakoğlu (2005b, s.168), küçük sanayinin daha verimli olduğunu, daha fazla istihdam sağladığını ve daha kaliteli

11 İslâmî yaşam tarzının/bütünlüğünün zayıflaması kastedilmektedir.

12 Bu konuda Sabri F. Ülgener, bir norm olarak İslâm ilkeleri ile reel'de İslâm'ı temsil eden Müslümanların tasavvufun bätünüleşmiş şeklinin etkisi altında bozulan iktisat zihniyetini ayırmıştır. Bu noktada oryantalistlerin İslâm'a yönelik alışılagedlik eleştirilerinin-tahkirlerinin yönünü - en azından - titiz bir çalışmanın semeresi olarak değiştirebilmiştir.

üretimde bulunduğunu ifade etmiştir. Tabakoğlu (2005a, s.482), bu bağlamda, Türkiye’de üretimin %90’ından fazlasını KOBİ’lerin yaptığını, buna karşın politikaları etkileme noktasında büyük sanayi kadar seslerini duyuramadıklarını belirtmiştir. Ahilik ilkelerinin KOBİ’ler vasıtasıyla yani küçük işletmecilik geleneğiyle sürdürülebilme imkânlarına dikkat çekmek istemiştir.

Sonuç olarak, ahi zihniyetinden ve birikiminden faydalanılabilmesi için, bunu mesele edinenlerin öncelikle kendi nefislerinde ahilik ilkelerini uygulamaları gerekmektedir (Tabakoğlu, 2005a, s.366). Bu doğrultuda İslâm’ın iktisadî ilkelerinde “zenginliğin” başlıca hedef olarak gösterilmediği, asıl gayenin “kâlb-i selîm’e ulaşma olduğu unutulmamalıdır. Zenginlik; güç, itibar ve iktidar vesilesi olma yerine hizmete ve infaka yönlendirildiğinde, kâlb-i selîme ulaşmayı sağlayan bir araç hâline gelebilir. Bu sebeple iktisat ve ahlâk bütünlüğüne ihtiyaç duyulmaktadır. Kapitalizmin karşısında “nesne” konumunda olan İslâm ülkelerinin “özne” olabilmesi bu birliktelikten geçmektedir. Bu noktada fütüvvet-ahilik geleneğinin canlandırılması, iktisat-ahlâk bütünlüğünün yeniden sağlanmasında başlangıç noktası olacak, bu da küreselleşmeye karşı bir direnç noktası olarak yeni bir medeniyet inşa etmede temel hareket noktası olacaktır (Tabakoğlu, 2008, ss.467-468).

Tabakoğlu’nun ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti ayrımından hareketle, kapitalizme ve küreselleşme akımlarına karşı ahi zihniyetini esas alan bir iktisadî insan tipolojisinin önemini vurgulamak mümkündür. Şöyle ki, burjuva zihniyetini besleyen ana damarların başında Greko-Romen geleneği ve Hristiyan-İbrani inanç çizgisinin dünyevileştirilmiş şekli geliyorsa, buna karşın ahi zihniyetini de başta İslâm ilkeleri olmak üzere tasavvufun şekillendirdiğini ileri sürmek abartı olmayacaktır. Fakat İslâm ilkelerinin ve tasavvufun gerçekte/uygulamada bâtını renklere bulandırılması hususunu da dikkate almak gerekmektedir. Batılılaşma faaliyetlerinin öncesi ve sonrasında çeşitli unsurların tesiriyle “anlam erozyonuna” uğratarak farklılaşan bu “öz” (esas damar), Kur’an ve Sünnet esaslı fonksiyonel aklın (te’akkul) rehberliğinde aslına kavuşturma yönünde bir entelektüel çabayı gerektirmektedir. Bu çaba, elbette sırf entelektüel düzleme has olarak kalmamalı, kurumsal alanlara da uygulanabilme yolları ve yöntemleri tartışılmalıdır. Bu noktada Ülgener’in özlemini duyduğu “melâmimeşrep” insan tipolojisi, ruhunu kaybeden ahi tipolojisine bunu iade edebilmede rehberlik işlevi görecektir.

Iskalanmaması gereken bir başka gerçek de, artık ahi zihniyetini esas alan girişimcilerin iş hayatındaki yokluğu değil ama sönük kalmalarıdır. Modernleşme çabaları ve milli burjuvazi oluşturma gayesi, dünyevileşen bir zaman ve zeminde, ahi zihniyetini esas alarak sosyoekonomik gelişme hamleleri yapabileme imkânını verecek zeminin/koşulların ayağını kaydırmıştır. Bu devrede artık Batı’yı öyle ya da böyle rol-model olarak gören, zaman zaman rant kapitalizmine itibar ve iltifat eden iş insanı ön plandadır. Bu tip girişimci profili Osmanlı asırlarının sonlarında başlamış ve Cumhuriyet döneminde güç ve hız alarak yoluna devam etmiştir. Dünyevileşmenin ve maddenin yaptırım gücünün olanca ağırlığıyla etkisini hissettirdiği bu dönemde, “örtada kalmışlık sendromu”na yakalanan kesimlerin, öncelikle bâtını tasavvufun etkilerinden arındırılmış İslâm ahlâkı ile ahlâklanması gerekmektedir. Buna ek olarak, eleştirel akıl ve fonksiyonel akıl rehberliğinde, pergelin hareketli ayağı

timsali, dünyada çeşitli bilim ve sanat dallarında meydana gelen gelişmelerin takibi yapılmalı ve bunlardan faydalanma yolları aranmalıdır.¹³

5. Değerlendirme ve Sonuç Yerine

Ahilik, insan-madde ilişkisinde “test edilebilirlik ve yanlışlanabilirlik” kıstasının dışında olup, model kurgulamada sınanabilir bilimsel önermeleri içermesi noktasında da pek olumlu bir işaret vermemektedir. Aslında modern iktisat teorilerinin her ne kadar metafizik değer yargılarından kurtulma iddiası ve çabası içerisinde bulunduğu dile getirilse de, bunda ne ölçüde başarılı olduğu tartışmaya açıktır. Hâl böyle iken, söz konusu tarihî ve kurumsal birikimi bir kenara bırakma yerine, “yerellik-görelilik” anlayışı doğrultusunda açıklamaya dayalı iktisat teorisini besleyecek bir zenginlik olarak kabul etmek gerekmektedir. Ayrıca ahiliğin, insan-insan ilişkisinde karşılaşılan bunalımların aşılması noktasında olumlu etki gösterebileceğini söylemek mümkündür.

Burada metodolojik ayırım önem arz etmektedir. Şöyle denilebilir ki, insan-madde ilişkisinde, eldeki üretim araçlarıyla maddeyi işleyerek, dönüştürerek fiziki-somut bir çıktı elde edilmesi söz konusudur. Bu nokta iktisadın pozitif yönüne işaret etmektedir. Bu çıktı elde edilirken “maliyet kalemlerini detaylıca hesaplama, fiyat tespiti, ürün çeşitlendirmesi, pazar araştırmaları, talep esneklikleri, yenilikçi ürünler vs.” gibi rasyonel iktisadî ilkeleri esas almak gerekmektedir. Bu kapsamda ahi zihniyetinin kurumsallaşmış örneği olarak Osmanlı esnaf teşkilatı uygulamalarının (narh politikası vd.) ipuçları sunacağı söylenebilir de, modern iktisat biliminin ve araştırma tekniklerinin model kurgulamada ve politika önerileri geliştirmede daha gelişmiş olduğu açıktır.

Bununla birlikte kurgulanan normların/modellerin arka planında toplumsal, ahlâkî, siyasî ve dinî vasıflarıyla “insan” faktörünün bulunduğu da bir gerçektir. “İş ahlâkî” çerçevesinde insanın maddeye yaklaşımına bir çekidüzen verilmesi söz konusu olabilir. Normatif iktisat kapsamında ahiliğin de tarihî ve kurumsal birikimiyle bu aşamada devreye girerek katkılarda bulunması mümkündür. Fakat “anakronik” saplantıya düşmeden, tarihperestlik girdabına kapılmadan, “zamanın ruhu”na uygun bir biçimde insanın modern eğitim ve teknik bilgi birikimiyle donatılması kaçınılmaz bir şarttır. Dolayısıyla “yenilikçi, hür, dinamik, rekabete açık” bir birey tipinin varlığı önkoşuluyla ahilik ilkelerinden faydalanılması anlamlı olabilir.

Bu tespitler ışığında Tabakoğlu’nun tarihî ve kurumsal düzlemde ahiliğin önemine yaptığı vurgu anlam kazanacaktır. Hâl böyle iken, “kendi hikâyemizi kaybetmeden, başkalarının hikâyelerine sığınmadan, kendi hikâyemizin başkalarının hikâyeleri ile birlikte olduğu gerçeği” üzerine önemle eğilmek gerekir. Dolayısıyla ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti ikilemini keskinleştirmeden günümüz buhranlarına sunulacak çözüm önerilerine odaklanması faydalı olacaktır.

13 Burada ileri sürdüğümüz fikirlerin “kurumsal” düzlemde, özellikle de eğitim hayatında uygulanması meselesi, çok disiplinli araştırmaları, şûra ve konferansları gerektiren önemli bir konu olup, bu makalenin kapsamını aşmaktadır.

Öte yandan Nizam-ı Cedid ile başladığına dikkat çekilen Batılılaşma faaliyetlerinin mevcut Osmanlı üstyapı kurumlarını bozmayı hedeflediğini düşünmek yerine, yaklaşık dört asırlık bir birikimin neticesinde “maddenin yaptırım gücünün” idrakine varan ve bununla diğer toplumları/devletleri nüfuzu altına almaya çalışan bazı Avrupa devletlerine karşı, direniş mekanizması inşa edebilmek ve devletin varlığını sürdürebilmek için yapıldığını ifade etmek daha makul bir tutum olacaktır. Askeri yenilgiler ve toprak kayıplarının yol açtığı panik ortamı, modernleşme girişimlerinin sistemsiz ve/veya kusurlu tatbikatına da zemin hazırlamış olabilir.

Fakat Sanayi Devrimi ile yakından ilişkisi bulunan bilimsel/teknik, askeri ve iktisadî havalanma, henüz 1880'lere gelmeden, başta İngiltere, Fransa ve Hollanda olmak üzere “sanayileşmiş” Batı devletlerinin Afrika, Asya, Avustralya ve Amerika kıtalarındaki yayılışına yol açmıştır. Aslında maddenin yaptırım gücünün farkında olup bunu ülke içerisinde kurumsal bir çerçeveye sokmayı başaran ülke sayısı da çok değildir. Rusya, Japonya, Almanya, İtalya ve bir ölçüde Çin bunlara örnek olarak gösterilebilir.¹⁴ Buna karşın Ülgenceri bir bakış açısıyla, Müslümanın batını tasavvuf akımlarının etkisi altında, “feodal ağalık şuurunun” da göreceli etkisiyle madde, zaman ve çevreye karşı mesafeli duruşu, benzer atılımın Osmanlı Devleti'nde karşılığını bulmadığını en azından “zihniyet” düzleminde söyleyebilmeyi mümkün kılmaktadır.¹⁵

Ülgenceri yaklaşımla ortaya konulan zihniyet profili elbette kusursuz değildir. Mevcut zihniyetin 18. yy. sonlarına kadar içeride ve dışarda inişli çıkışlı da olsa göreceli bir huzur ve barış iklimini sağladığı (Pax Ottomana) açıktır. Bu başarı ortamını temelden sarsacak büyük çaplı dışsal şoklar olmadığı için de mevcut zihniyet, yerleşmiş/kökleşmiş şekliyle idealize edilen bir referans noktası hâline gelmiştir.¹⁶ Diğer taraftan Batıda maddeye, çevreye ve zamana bakış açısının çeşitli gelişmelerin etkisiyle dönüşmesi ve bunun Sanayi Devrimi ile zirveye ulaşması, sadece Osmanlı Devleti'ni değil, gelenekçi (kadim) üretim yapısı içerisindeki toplumların tümünü tesiri altına almaya başlamıştır. Mehmet Genç'in yoğun ve titiz bir çalışmanın sonunda kurguladığı teorik çerçevenin sacayağı olan iaşecilik, maliyecilik ve gelenekçilik ilkeleri de, işte bu dönemden itibaren aşama aşama sarsılmaya başlamıştır. Mevcut zihniyet üzerine modernleşme hamleleri ile yapılmaya çalışılan atılımlardan da içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle umulan sonuçlar alınamamıştır.¹⁷

Toparlamak gerekirse, burada ahi zihniyeti ile burjuva zihniyeti ayrımını fazlaca keskinleştirmek gerektiğinin altını çizmek istiyoruz. Maksadımız bir ölçüde/nispeten Protestan ve Yahudi inancının da tesiriyle gelişen burjuva zihniyetini tüm yönleriyle idealize etmek değildir. “İslâmî Kalvinist”

14 Modernleşme çabaları gösteren bu gibi ülkelerin ne ölçüde başarılı oldukları ve kapitalizmin kurucu/öncü ülkelerinden hangi yönleriyle ayrıştıkları gibi hususlar, bu makalenin kapsamını aşmaktadır.

15 Ülgener (2006, s.268), Cumhuriyet döneminde de, rasyonel iktisadi yapılanma bağlamında sıhhatli bir iş organizasyonunun (firmanın) tesisinde bazı gelişmeleri kabul etmekle birlikte, rant kapitalizminin etkisini sürdürdüğünü belirtmektedir.

16 Sayar (2008, s.10), bu zihniyeti “ilm-i tedbir-i devlet” olarak nitelendirmektedir.

17 Elbette, bu husus söz konusu çabalardan hiçbir fayda elde edilemediği gibi tutarsız bir çıkarsama yapmayı haklı çıkarmaz.

gibi tutarsız ve köksüz bir girişimci modeli ileri sürmek hiç değildir. “Çalışan, kazanan ve biriktiren Tanrı'nın sevgilisidir” ifadesinin değerler sistemimizdeki karşılığının “Çalışanın ve kazananın Allah'ın sevgilisi” olduğunu biliyoruz. Biriktirme yerine zekât, sadaka veya daha geniş anlamda “infak” yoluyla bölüşümün esas olduğunu farkındayız. Vakıf kurumunun bu noktada kritik öneme sahip olduğunu kavrayabiliyoruz. Muradımız ne eksik ne fazla, zamanın ruhuna uygun olan bir denge arayışıdır. Pergel metaforu da bu muradın gerçekleşmesi yolunda kullanılan araçtan öte bir şey değildir. Kapitalist ve emperyalist-sömürgeci “kabuğuna” takılarak, “gelişmiş” olarak nitelendirilen ülkelerde mevcut olan “madde-madde” ve “insan-madde” ilişkilerindeki dinamik, yenilikçi “öz” (pergelin hareketli ayağı) ıskalanmamalıdır. Bu “özün” eleştirel ve fonksiyonel akıl mihengine (te'akkul) vurularak din, örf, kültür ve gelenek gibi yerel/kurumsal birikimimizle sentezi (pergelin sabit ayağı), farklı bir “kabuğun” doğuşuna da yol açabilir. Tam da bu noktada “ahilik” birikimi önem taşımaktadır.

Ayrıca Tabakoğlu'ndan hareketle, ahiliğin iktisat politikalarında özellikle fiyat istikrarı, bölüşüm ve refah teorisinde önemli (normatif) katkılar sunacağı söylenebilir. İktisadın dışına çıkıldıkça ahiliğin, özellikle eğitim, gençlik ve kültür politikalarında daha zengin bir birikim çerçevesi arz edeceğini belirtmek mümkündür. Son tahlilde, Tabakoğlu'nun ahi zihniyeti – burjuva zihniyeti ayrımı temelinde ileri sürdüğü görüşlerin, İslâm iktisadı ve Türkiye iktisat tarihi çerçevesinde kaleme aldığı eserlerle bütüncül bir biçimde incelenmesinin, daha sağlıklı ve verimli neticeler vereceğini ifade etmek kaçınılmaz bir sorumluluktur.

KAYNAKÇA

- Bulut, M. (2017). Balkanlardaki Osmanlı medeniyetinde vakıf, iktisat ve finans. *Adam Akademi*, 7(2), 129-148.
- Çizakça, M. (2013). Gerçekten de suçlu şeriat mıydı?. *Academia*. https://www.academia.edu/4588011/Gercekten_de_Suclu_Seriat_miydi adresinden alındı.
- Encyclopedia of Britannica. (2020). *Bourgeoisie*. (Ryan, A. Ed.) <https://www.britannica.com/topic/bourgeoisie> adresinden alındı.
- Genç, M. (2007). Osmanlılar: İktisadi ve ticarî yapı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (33). 525-532.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi* (11. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, M., & Özvar, E. (2021). *Osmanlı ekonomisine dair konuşmalar – I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kara, M. (2019). *Kalem kitap kütüphanesi*. Bursa: Bursa Akademi.
- Kazıcı, Z. (1988). Ahilik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (1). 540-542.
- Kızılkaya, E. İ. (2017). *İktisat ve insan: Homo economicus creatio ex nihilo an ex humana*. İstanbul: Der Yayınları.
- Küçükkalay, A. M. (2018). *Hikmetin peşinde üç portre Mehmet Genç-Hüseyin Küçükkalay-Ahmet Tabakoğlu*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de toplum ve siyaset makaleler 1* (23. Baskı). (Türköne, M., & Önder, T. Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Komünist manifesto* (Satlıgan, N. Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ocak, A. Y. (1996). Fütüvvet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (13). 259-261.
- Orman, S. (2010). *İktisat, tarih ve toplum* (2. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

- Oxford Learner's Dictionary, (2020a). *Bourgeois*. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/bourgeois_1?q=bourgeois adresinden alındı.
- Oxford Learner's Dictionary, (2020b). *Bourgeoisie*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/thebourgeoisie?q=bourgeoisie> adresinden alındı.
- Pirenne, H. (2012). *Ortaçağ kentleri kökenleri ve ticaretin canlanması* (12. Baskı) (Karadeniz, Ş. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayar, A. G. (2006). *Ülgener yazıları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Sayar, A. G. (2008). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla ekonomik, kültürel ve devlet felsefesine ait değişimler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sombart, W. (2011). *Burjuva: Modern ekonomi dönemine ait insanın ahlâki ve entelektüel tarihine katkı* (2. Baskı) (Adanır, O. Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Şeker, M. (2011). *Türk-İslâm medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Nâmelerin yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybî'nin "Muhtasar Fütüvvetnâme"si*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tabakoğlu, A. (2005a). *Toplu makaleler I iktisat tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (2005b). *Toplu makaleler II islâm iktisadı*. İstanbul: Kitabevi Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslâm iktisadına giriş* (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türkiye iktisat tarihi* (13. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2006). *Makaleler*. (Sayar, A. G. Haz.). İstanbul: Derin Yayınları.
- Weber, M. (1997). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (2. Baskı). (Aruoba, Z. Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.

THE DILEMMA OF AKHI MENTALITY-BOURGEOIS MENTALITY: THE CASE OF AHMET TABAKOĞLU*

Mehmet DİNÇASLAN** 

Akhism was the backbone of the socioeconomic structure in the Anatolian Seljuk State and the Ottoman State, as a continuation of futuwwa in Anatolia. Similarly, it is expressed that the bourgeoisie had an impact on the European political, economical and social system. Industrial Revolution symbolizes a breaking point in the context of the fact that both groups confront different paths at the institutional platform. The capitalist and entrepreneur groups, which stand out among the bourgeoisie through their “dynamic and innovative” characters, have played a crucial role in both the rising of industrial capitalism and pioneers of the information age. Akhism, conversely, carried on its activities with a traditionalist method, paying attention to maintain small business-entrepreneurship, need-based production, and fair income distribution lost its influence. It implies the distinction between “akhi mentality and bourgeois mentality” which draws attention as a dilemma of Turkish economic thought. In this sense, “Ahmet Tabakoğlu” is an eminent scholar who put a particular focus on analyzing this dilemma through his distinctive criterion. This paper aims to assess the dilemma of the akhi mentality and bourgeois mentality from Tabakoğlu’s stance.

It consists of three main sections. In the first part, akhism is represented with its major outlines by the historical origins, characteristics, and transformation. It is possible to express that akhism was originally influenced by the institution of futuwwa and has an integrated structure with sufism. Moreover, akhism is one of the leading institutions that should be addressed at the point of understanding the interaction between religion and economics in the Ottoman Empire. This groups played a significant part in the organization, planning of production and trade, fixing and control of prices.

* This paper is first presented as an oral presentation with its in draft form where at the 6. *Yıldız International Social Sciences Congress* (12/13 December 2019, İstanbul) under the title of “Akhism and Akhi Mentality in Ahmet Tabakoğlu”.

** Karadeniz Technical University, Department of Economics, mehmetdincaslan@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8549-2627

The content of artisan's regulations and futuwwa rules was taken as a basis of Islamic principles, customs and traditions, and the necessities of the time. On the other hand, it was pointed out that the Artisan Organization lost its power due to various internal and external factors. In this context, it is generally emphasized the negative effects of the Geographical Discoveries and the Industrial Revolution. Furthermore, modernization activities such as the Edict of the Gülhane (1839) are taken into account as an internal factor in addition to moral degenerations.

In the second part, the origin and essential characteristics of bourgeois and bourgeoisie concepts are discussed in a nutshell. The bourgeoisie, which emerged in medieval Europe, strengthen its position in time and became one of the chief actors in social stratification that established the economic, political, and institutional factors by creating a unique ethos. In this connection, perspectives of distinguished economists such as K. Marx and F. Engels, T. Veblen, W. Sombart, M. Weber, H. Pirenne, and J. Schumpeter are referred in this regard. The evolution of the bourgeoisie is treated around the concepts of "technology, innovation, dynamism, and entrepreneurial spirit".

In the third part, firstly, the dilemma of akhi mentality and bourgeois mentality is introduced from the perspective of Tabakoğlu. Subsequently, it is mentioned about the distinguishing features between the akhi mentality from the bourgeois mentality concerning "supply-side socioeconomic structure, the idea of social justice and security, emphasis on small production and entrepreneurship, traditionalism, political unity, opposing capital concentration and, giving priority of fair income distribution". However, Tabakoğlu highlighted that the Küçük Kaynarca Treaty (1774) was one of the most significant milestones for embarking upon modernization activities. Since the Edict of the Gülhane, the capitalization process was activated through the legal regulations and attempted to the formation of the new social class (bourgeoisie) with the state-initiated policies. Thus, it was aimed that the national bourgeoisie would be the driving force of economic development via its enterprises. On the other hand, it was pointed out that the akhi mentality had a dominant position over these policies, in the circumstances, the endeavor of forming the national bourgeoisie did not succeed as much as it desired. Tabakoğlu put particular emphasis on the principles of akhism that could be practicable to today's "Small and Medium Sized Enterprises" (SME) and may be beneficial for the young population to be broken bad habits and have social responsibility.

In the conclusion, it is reviewed and discussed the approach that Tabakoğlu characterized as the dilemma between akhi and bourgeois mentalities. In this context, akhism can likely make significant contributions in the "relative" framework as a "local/institutional" richness although it did not represent the reference point in explaining and comprehending current socioeconomic issues. For this reason, the dilemma between the akhi mentality and the bourgeois mentality should not be sharpened excessively. It may be possible to eliminate the negative externalities of bourgeois mentality through the benefit from the principles of akhism. To sum up, it is concluded that the entrepreneurial, dynamic, and innovative "essence" existing in the bourgeoisie could be synthesized with the akhism principles such as "human-oriented", small entrepreneurship-based, and fair income distribution features. This can be a noteworthy way to tackle current business and moral issues.